فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره دوم (پیاپی ۲۸)، تابستان ۱۳۹۸
شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X- ۲۵۸۸
http://serd.khu.ac.ir
صفحات ۲۲۲-۲۰۱

تدوین راهبردهای متنوع‌سازی اقتصاد روستاها
مورد: بخش خاوو میرآباد در شهرستان مریوان

سعدی محمدی*؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
خدیجه رستمی؛ کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، آموزش و پرورش استان کردستان، ایران.

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۹/۱۴ پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۰۷/۲۴

چکیده

در پژوهش حاضر استراتژی‌های متنوع‌سازی اقتصاد روستاها در بخش مرزی خاوومیرآباد شهرستان مریوان مورد بررسی و تحلیل قرارگرفته است تا رهیافت این امر ارائه راهکارهای کاربردی در راستای افزایش پایداری اقتصادی روستاها و به دنبال آن کم رنگ شدن فقر در روستاهای منطقه باشد. جمع آوری داده ها در بخش نظری با استفاده از منابع اسنادی و در بخش میدانی با بهره گیری از مصاحبه، مشاهده و توزیع پرسشنامه در میان ۵۰ نفر از کارشناسان و متخصصان عرصه برنامه ریزی روستایی انجام گرفته است. تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده با بهره گیری تکنیک سوات و مقایسه دودویی در نرم افزار **expert choice** انجام شده است. نتایج پژوهش نشان داد که تاسیس بازارچه‌های مرزی بیشترین تأثیر و نقش را در بهبود متنوع سازی اقتصادی روستاها در میان فعالیت های معیشتی موجود دارد. همچنین وضعیت متنوع سازی اقتصادی منطقه مورد مطالعه تحت تأثیر ۱۲ عامل درونی در مقابل ۹ عامل بیرونی است. به عبارتی دیگر ۴ عامل قوت در مقابل ۸ عامل ضعف و ۵ عامل فرصت در مقابل ۴ عامل تهدید، پیش روی عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصاد روستاهای منطقه قرار دارد. اولویت بندی عوامل با استفاده از میانگین نسبی نشان داد تنوع توان های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی جهت تنوع بخشی اقتصادی روستاها "مهمترین قوت"، عدم ایجاد زمینه‌های ایجاد مشاغل تبدیلی کشاورزی و دامداری "مهمترین ضعف"، حرکت نظام اقتصادی کشور به بازگشایی مرزها و سیاست تجارت درهای بازخارجی "مهمترین فرصت" و تبلیغات منفی مبنی بر عدم امنیت در مناطق مرزی نیز "مهمترین تهدید" مؤثر بر عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصادی در سطح روستاهای منطقه بوده و راهبردهای مؤثر جهت بهبود وضعیت تنوع بخشی اقتصادی روستاهای منطقه، راهبردهای تهاجمی است.

واژگان کلیدی: استراتژی، تنوع اقتصادی، سرمایه های معیشتی، بخش خاوومیرآباد.

* Saadi@pnu.ac.ir

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

۱) مقدمه

در حالی که در گذشته تمرکز اصلی جهت توسعه روستایی و تامین معیشت روستاییان تمرکز بر افزایش بهره وری فعالیت های کشاورزی بود، در حال حاضر بسیاری از سیاستگزاران حرکت اقتصاد روستایی به سمت فعالیت‌های متنوع خارج از مزرعه را موتور محرکه رشد روستایی می‌دانند (Asian Development Bank,2011:4). ساختار اقتصادی متکی بر کشاورزی صرف در نواحی روستایی مشکلات خاصی به دنبال داشته است زیرا آسیب پذیری شدید اقتصادی و بی ثباتی منابع درآمدی و به دنبال آن انعطاف پذیری پایین اقتصاد روستایی، افزایش فشار بر منابع پایه محیطی؛ به دلیل محدودیت منابع تولید و نهایتا تخریب آن، محدودیت اشتغال و نبود فرصت های شغلی متنوع در مناطق روستایی برای جوانان و نیروی کار مازاد بخش کشاورزی و بیکاری آشکار و پنهان، مهمترین پیامدهای منفی اقتصاد روستایی وابسته به کشاورزی بوده است.

کاهش بازده سرمایه در بخش کشاورزی به دلایل مختلف از جمله نوسانات اقلیمی و بازده کم تولید، نوسان قیمت محصول و نبود سازوکار مناسب برای تنظیم بازار، نقش واسطه‌ها است که موجب مهاجرت نیروی انسانی جوان و جویای کار و کشاورزان خرده پا از نواحی روستایی به حاشیه و کلانشهرها به منظور دسترسی به فرصت های شغلی شده است؛ چنین شرایطی که تحت تأثیر ساختار اقتصادی غیرمتنوع، بر مبنای تولید و فروش یک یا دو محصول خاص به وجود آمده، نه تنها ساختارهای اقتصادی بلکه ساختارهای اجتماعی و محیطی را نیز تحت تأثیر قرار داده و در نهایت باعث کاهش فرصت های شغلی و بی ثباتی و ایجاد ناپایداری در نواحی روستایی شده است.

در فرایند توسعه اقتصادی خروج نیروی انسانی از بخش کشاورزی و کاهش سهم این بخش در تولید ناخالص ملی اجتناب ناپذیر و امری معمول است (جوان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۸). در چنین وضعیتی یا باید شاهد مهاجرت روستاییان از نواحی روستایی و سکونت آنها در شهرها باشیم که علاوه بر فشار بیشتر بر ساختار ناتوان شهرها، افزایش آسیب های اجتماعی و اقتصادی را در این فضاها به دنبال خواهد داشت و یا با انتخاب سیاست های متناسب و استراتژی‌های مطلوب، با رعایت حقوق اجتماعی و اقتصادی، زمینه سکونت جمعیت را در فضاهای روستایی به عنوان قاعده نظام سکونت در فضای ملی فراهم نماییم. یکی از مهمترین استراتژی های ارائه شده در این راستا و در جهت کاهش اثرات منفی ناشی از ناپایداری در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی بر فضاهای روستایی در چارچوب الگوی توسعه پایدار، رعایت اصل تنوع در فعالیت های اقتصادی در نواحی روستایی است (همان منبع: ۱۸).

در واقع برای کاهش مشکلات فوری معیشتی در مناطق روستایی باید اقدامات زیربنایی در جهت تدوین روش های جدید سازمان دهی فعالیت ها، تنوع شغلی و بهره برداری از منابع با رویکرد آینده نگری صورت گیرد؛ زیراکه جوامع روستایی امروزی عمدتا با ویژگی های مانند فقر اطلاعاتی، مهارت های پایین، فرهنگ کارآفرینی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

ضعیف و نابرابری قومی و قبیله ای روبه رو هستند که تأثیر به سزایی در ناپایداری معیشتی آنها دارد (سجاسی قیداری، صادقلو و شکوری فرد، ۱۳۹۵: ۱۲۸). در منطقه مورد مطالعه نیز ضرورت تنوع بخشی به فعالیت های اقتصاد جهت ارتقای سطح معیشت روستاییان کاملا ضروری بوده و اهمیت آن با توجه به مرزی بودن منطقه غیرقابل انکار است. با نگاهی گذرا به نواحی روستایی این منطقه مرزی می‌توان دید که این مناطق همزمان از بار فشار دوگانه توسعه نیافتگی و حاشیه‌ای بودن در رنجاند (افراخته،۱۳۹۱: ۵۸) در چنین شرایطی تحقق توسعه ای که متضمن تقویت هویت، اقتدار و امنیت و رفاه ملی باشد، غیرممکن خواهد بود (شایان،۱۳۸۳:۷۲).

از این رو سیاستگذاران و برنامه ریزان توسعه روستایی منطقه جهت ارتقای سطح معیشت روستاییان و نجات آنها از سطح نازل کیفیت زندگی به اصل متنوع سازی اقتصادی منطقه روی آورده و با فراهم آوردن منابع جدید فعالیت اقتصادی از جمله بازارچه های مرزی، رونق گردشگری در مناطق روستایی هدف و رونق کارگاه های قالیبافی و صنایع دستی به عنوان فعالیت های جدیدی خارج از مزرعه در کنار فراهم آمدن فرصت های جدید در بخش کشاورزی از جمله: یکپارچه سازی اراضی و کشت محصولات کارگر بر و سودآور، آموزش روستاییان در ارتباط با پرورش زنبور عسل، جمع آوری شیر از سطح روستاها، تشویق به باغداری با در اختیار قراردادن تسهیلات، زمینه ساز تنوع بخشی به اقتصاد منطقه گردیده اند که این اقدامات به صورت غیر مستقیم نیز موجب افزایش مشاغل خدماتی دیگر از جمله رانندگی، مغازه داری و حتی سرمایه گذاری در فعالیت های سودآور شهری شده است. در این راستا پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوال اساسی است که "مهمترین و مؤثرترین راهکار در تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای بخش خاومیرآباد که موجب افزایش سطح دارایی‌های روستاییان می‌گردد، کدام است؟"

۲) مبانی نظری

تقریبا حدود۱/۱ میلیارد نفر در جهان در فقر شدید به سر می برند که بیشتر از سه چهارم آنها را افرادی تشکیل می‌دهند که در نواحی روستایی زندگی می کنند. ویژگی های اصلی چنین محیط هایی؛ ضعف زیرساخت ها، ارتباطات ضعیف، محیط زیستی شکننده و تخریب شده، دسترسی اندکی به بازار و اشتغال و در نهایت اتکای شدید به کشاورزی سنتی است (Wilson,2009:1). مهمترین ویژگی چنین ساختاری، فقدان تنوع در بسترهای اقتصادی و فرصت های شغلی خصوصا برای نیروی انسانی روبه افزایش روستایی می باشد که تا حدودی نشات گرفته از نوع نگرش به روستا و سیاستگذاری‌های دولتی و عوامل درونی روستا است. چنین ساختار اقتصادی و شغلی در نواحی روستایی مسائل خاصی را به دنبال داشته است که از جمله آنها می توان به انعطاف کمتر در مقابل نوسانات کوتاه مدت آب و هوایی، نوسان قیمت محصول در زمان برداشت، محدودیت های بازاریابی و بازاررسانی محصول، وابستگی بهره برداران به محیط خارج از روستا و بازارهای خارجی، وجود

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

بیکاری آشکار و پنهان، کاهش بازده سرمایه، تخریب منابع پایه محیطی، آسیب پذیری اقتصاد روستایی و بی ثباتی منابع درآمدی، تضعیف اقتصاد و فرهنگ روستایی، مهاجرت روستایی و حاشیه نشینی و مسائل شهری، اشاره کرد (جوان، علوی زاده و کرمانی،۱۹:۱۳۹۰). در این میان روستاهای کشور ما به دلیل اتکای شدید بر کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن و نداشتن منابع اشتغالی و درآمدی غیر از کشاورزی، دارای اقتصاد ضعیف و آسیب‌پذیر است. بخش کشاورزی به دلیل محدودیت و غیرقابل افزایش بودن مقدار زمین ها، امکان افزایش درآمد چندانی ندارد و جست و جو برای پیدا کردن منابع درآمدی دیگر با توجه به توان ها و موانع هر منطقه از کشور، برای تنوع بخشی اقتصادی به اقتصاد روستایی به منظور افزایش توان نگه داشت جمعیت روستاها و به عبارتی پایداری جمعیت روستایی ضروری است (طیب نیا و برادران،۴۲:۱۳۹۳). همانطور که شکل ۱ نشان می-دهد، تنوع، شالوه و اساس ثبات و پایداری است و پایداری فقط هنگامی پدید می آید و باقی می‌ماند که سیستم دارای تنوع در اجزا باشد و در نهایت تنوع کارکردی خود را در جهت ثبات، حفظ نماید. افزایش تنوع؛ پیچیدیگی ذاتی سیستم ها را افزایش می دهد و از این طریق فرایندهای آن را تقویت می کند، در واقع می توان گفت، آنتی تز ناپایداری؛ ایجاد تنوع است (جوان و قاسمی،۱۳۹۳: ۲۴۶).

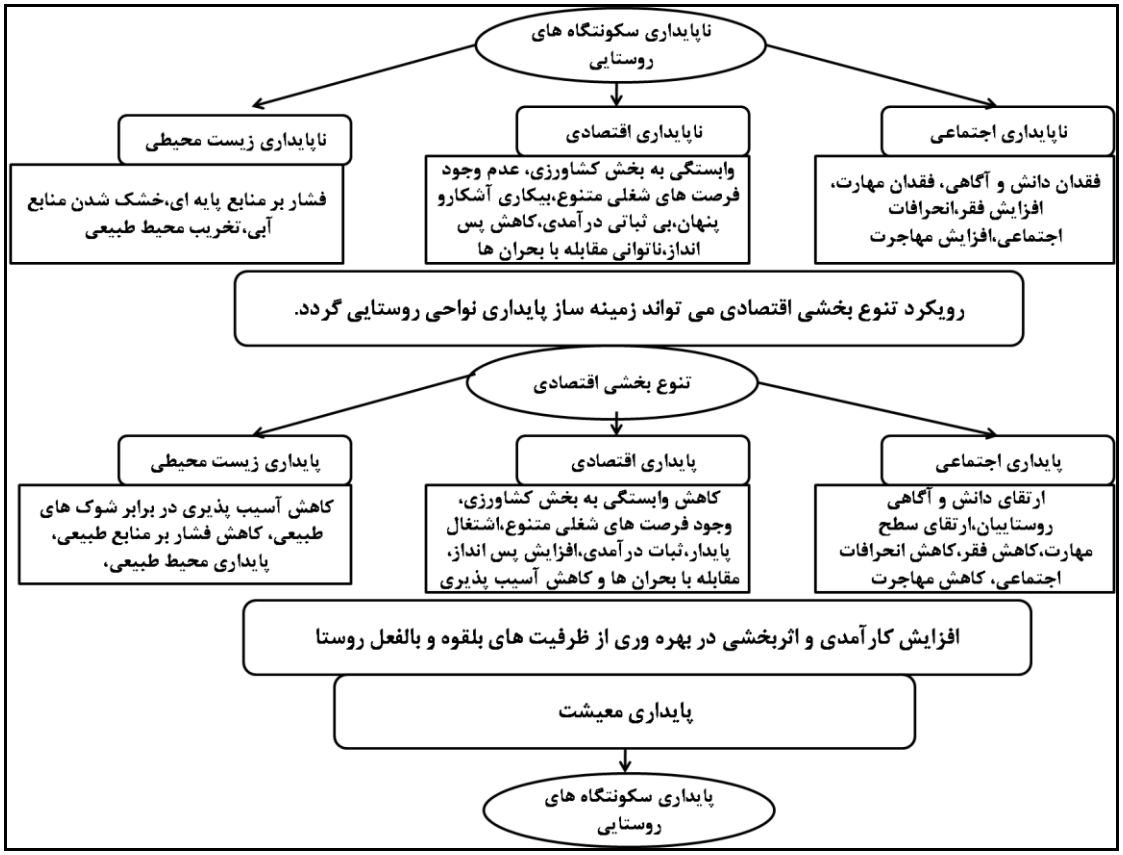

شکل(۱) تأثیر متنوع سازی اقتصاد در پایداری محیط روستایی

منبع: جوان و قاسمی،۲۴۵:۱۳۹۳

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

برپایه شکل ترسیم شده(شکل۱) می توان گفت که در راستای دستیابی به مناطق روستایی پایدار، مهمترین و مؤثرترین راهکار، تنوع بخشی به اقتصاد روستایی است (West-European Working Group,2003:8). در واقع چشم انداز سنتی توسعه روستایی مبتنی بر کشاورزی صرف، منسوخ شده است. هم اکنون در سطح جهان به ویژه در کشورهای درحال توسعه بسیاری از روستاها درآمدهای زیادی را از فعالیت های غیرکشاورزی کسب می‌کنند (Haggblade,2006:2). تنوع بخشی اقتصادی به منابع درآمدی در روستاها به عنوان موتور محرکه رشد اقتصادی در سیاست‌های جدید توسعه روستایی مطرح شده است(Asian Development Bank,2011:4). البته تنوع بخشی به معنی فراموشی و صرف نظر از بخش کشاورزی در بخش اقتصاد روستایی نیست، بخش کشاورزی نقش مهمی در اقتصاد خانوارهای روستایی دارد ولی بسیار ضروری و مهم است که فعالیت های خارج از مزرعه نیز که در ارتباط با فعالیت های کشاورزی باشند و مکمل آن عمل نماید در روستاها ایجاد گردند (UNCTAD,2015:78). در زمینه اقتصاد نواحی روستایی دو گونه تنوع بخشی را می توان دنبال کرد: ۱- تنوع در نظام تولید زراعی: که به دنبال ایجاد تنوع در الگوی کشت محصولات، فعالیت های دامداری، پرورش آبزیان، پرورش زنبور عسل، کشت گلخانه ای و ... ۲- تنوع در فعالیت های غیر زراعی: که به دنبال ایجاد مشاغل و فرصت های درآمدی در بخش تولید و خدمات وابسته به کشاورزی یا هم راستای به آن است. بنابراین تنوع در فعالیت‌های اقتصادی که در نتیجه تلفیق فعالیت‌های زراعی با فعالیت‌های غیرزراعی (صنعت و خدمات) ایجاد می شود (جوان و قاسمی، ۱۳۹۳: ۲۴۶). ترکیبی از هر دو نوع فعالیت های کشاورزی و غیرکشاورزی (صنعت و خدمات) جهت تامین امرارمعاش روستاییان مورد نیاز است (Warren,2002:2). همچنین به دلیل اینکه یکی دیگر از دلایل اصلی فقر روستایی عدم دسترسی کشاورزان به زمین های کشاورزی است و یا کشاورزان خرده پا دارای زمین‌های بسیارکوچک کم بازده هستند، روی آوردن به فعالیت‌های غیرکشاورزی از جمله صنعت و خدمات کاملا ضروری است (UNCTAD,2015:78). تنوع در اقتصاد و معیشت روستایی به معنی تلاش افراد و خانوارهای روستایی جهت ایجاد منابع جدید درآمدی و اشتغال و افزایش انتخاب ها، جهت کاهش تأثیرات بحران های اقتصادی، اجتماعی و محیطی می باشد (Assan,2014:2). تنوع اقتصادی می‌تواند به فعالیت‌های اعضای خانواده جهت بهبود وضعیت اجتماعی و استاندارد زندگی اطلاق گردد. در برخی منابع دیگر تلاش های انجام شده از سوی خانوارهای روستایی برای جست و جوی راه های جدید زنده ماندن، گذران زندگی و تحمل و مقابله با شوک ها و تهدیدها به عنوان تنوع بخشی اقتصادی تعریف شده است (Mphande,2016:25). پل باران با انتقاد از وضعیت اقتصادی کشورهای تک محصولی توصیه می کند که این کشورها به دنبال اقتصاد با تنوع فعالیت های اقتصادی بروند تا بتوانند زمینه نجاتشان از بحران‌های اقتصادی و اجتماعی را فراهم آوردند (جوان و

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

مکرر،۵۱:۱۳۸۹). مهمترین استدلال طرفداران اصل تنوع بخشی اقتصادی جهت حمایت از این رویکرد، زمینه ساز بودن تنوع بخشی، جهت تحقق رشد سریع اقتصادی و مبتنی بر عدالت بخشی در نواحی روستایی است (Assan,2014:1). تنوع بخشی به فعالیت ها منجر به کم رنگ شدن بخش اقتصادی عمده روستایی یعنی کشاورزی در نواحی روستایی می شود(مطیعی لنگرودی و همکاران،۴:۱۳۹۸). اهمیت ایجاد شغل و تنوع بخشی اقتصاد به حدی است که امروزه اندیشمندان توسعه روستایی؛ توسعه اقتصادی و معیشتی روستاها را استراتژی می دانند که معادل تحقق خود توسعه روستایی است (علیپور و پایدار،۴۶:۱۳۹۵)

تنوع بخشی اقتصادی، سیستم های معیشتی روستاییان را در برابر شوک های اقتصادی، روندهای فصلی و بحران های طبیعی مقاوم نموده و آسیب پذیری آنها را کاهش می دهد Ellis and (Allison,2004:1). به عقیده صاحبنظران معیشتی پایدار است که توانایی مقابله و حفظ عملکرد خود را بعد از رویارویی با بحران های طبیعی و انسانی با حفظ قابلیت ها وپتانسیل ها در حال حاضر و آینده نیز، دارد و لازمه این امر نیز افزایش دارایی های روستاییان و سرمایه های معیشتی آنها است (Morse,2013:22). دارایی ها وسیله ای است که هر خانوار می تواند از طریق آن بر بحران های چیره گردد و یا خود را با آن سازگار کند؛ بنابراین میزان، سطح و تنوع دارایی های یک خانواده می تواند معیشت یک خانوار را از خطرات خارجی محافظت کند.همانطور که شکل ۲ نشان می دهد ؛ سیستم های معیشتی که دارای تنوع نبوده و در واقع تک محصولی و مبتنی بر کشاورزی صرف می باشند، نمی‌توانند در برابر بحران ها های طبیعی و انسانی وارده مقاومت نموده و به دلیل آسیب پذیری زیاد توانایی حفظ دارایی های خود را نخواهند داشت.

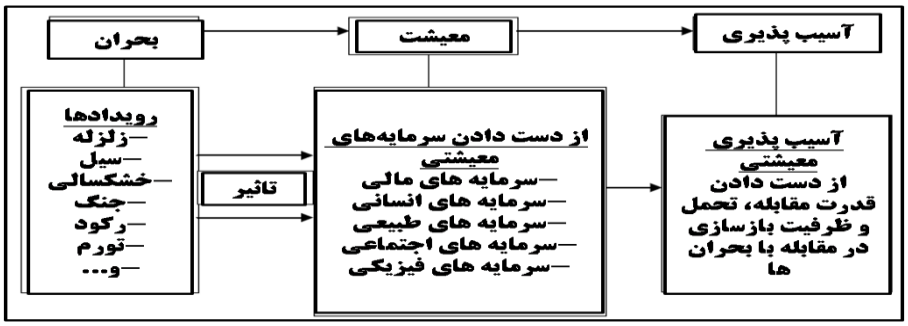

شکل (۲) ارتباط بین وقوع بحران ها و آسیب پذیری نظام های معیشتی به واسطه از دست دادن دارایی ها

منبع: Sadeka,2013:98

تنوع منابع تامین معیشت روستاییان می تواند در زمینه محیطی، موجب کاهش تخریب محیط زیست گردد. از لحاظ اجتماعی، تنوع بخشی اقتصادی می تواند یکی از اهداف مهم توسعه اجتماعی یعنی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

برابری جنسیتی را بواسطه حضور فعال زنان در عرصه های تولیدی و افزایش سطح رفاه و بهداشت آنها را فراهم آورد (Ellis,1999:4)؛ بنابراین در رویکرد معیشت پایدار، جهت حل این معضل و افزایش دارایی‌های مردم محلی، بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها بسیار تاکید می‌شود (DFID,2008,2؛Chandima,2010:2) در رابطه با تنوع سازی اقتصاد روستاها مطالعاتی مختلفی توسط محققین داخلی و خارجی انجام گرفته چند نمونه از این پژوهش ها همراه با نتایج آنها در جدول(۱) ذکر شده است.

جدول(۱) خلاصه ای از پژوهش های پیشین

محقق/محققان	عنوان پژوهش	نتایج
عنابستانی و همکاران (۱۳۹۳)	تحلیل موانع متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان	نتایج نشان داد که در روستاهای مورد مطالعه میزان تنوع در فعالیتها، بسیار کم است .همچنین، ضرایب بتا استاندارد شده مربوط به متغیرهای مستقل وارد شده در مدل رگرسیون، عامل نهادی - مدیریتی برابر با ۵۷۷/ دارای بیشترین مقدار می باشد .بنابراین می توان گفت که از میان موانع موجود، موانع نهادی - مدیریتی، عمده ترین مانع فراروی متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی روستاها بوده است.
داستوار (۱۳۹۵)	تحلیلی بر عملکرد و کارکرد بازارچه های مرزی بر تامین معیشت پایدار پسکرانه های روستایی (مطالعه موردی: بخش خاوومیرآباد شهرستان مریوان)	این پایان نامه که با روشی توصیفی – تحلیلی و با گردآوری اطلاعات از دو منبع اسنادی و میدانی مبتنی بر مصاحبه و توزیع پرسشنامه در میان ۲۵۰ نفر از سرپرستان خانوارهای روستایی بخش خاوومیراباد انجام گرفته، به این نتیجه می‌رسد که بازارچه مرزی تاسیس شده توانسته است موجب کاهش سطح آسیب پذیری، فقر و در نهایت بهبود و پایداری سطح معیشت روستاییان گردد.
ریاحی و نوری (۱۳۹۳)	تنوع بخشی فعالیتهای اقتصادی و پایداری روستاها مورد :شهرستان خرمدره	نتایج تحقیق بیانگر وجود ارتباط معناداری میان تنوع بخشی فعالیتهای اقتصادی و پایداری اقتصادی است؛ به نحوی که در روستاهایی که تنوع فعالیتهای اقتصادی بیشتر بوده است، سطح پایداری اقتصادی نیز بالاتر میباشد.
کریم زاده، ولایی و منافی آذر (۱۳۹۵)	نقش تنوع بخشی به فعالیت ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب)	این پژوهش که با روشی توصیفی – تحلیلی انجام گرفته، داده هایش را از منابع اسنادی در بخش نظری و میدانی در بخش عملی گردآوری نموده است. نتایج نشان می دهد که تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی که در منطقه مورد مطالعه موجب افزایش فرصت‌های شغلی، زمینه های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و افزایش سرمایه گذاری و کاهش مهاجرت های روستایی گردیده است.
سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۷)	اثرات تنوع بخشی اقتصاد روستایی بر تاب اوری معیشت روستائیان در دهستان رادکان شهرستان چناران	نتایج نشان می دهد متغیر وابسته ویژگی اقتصادی و ویژگی اجتماعی با متغیر مستقل (تنوع شغلی) رابطه مستقیم دارد اما به شدت ضعیف بوده است و شاخص متغیر تاب اوری در وضعیت مناسبی قرار دارد همچنین بین متغیرهای تاب آور(اقتصادی و اجتماعی) با متغیر تنوع شغلی رابطه وجود دارد
طیب نیا و برادران (۱۳۹۲)	بررسی عوامل مؤثر بر متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان،	این پژوهش توصیفی- تحلیلی به دنبال تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده از پرسشنامه‌ها به این نتیجه می‌رسد که عوامل اقتصادی، اجتماعی، محیطی و موقعیت مرزی بر متنوع سازی اقتصاد روستاهای منطقه مورد مطالعه تأثیرگذار هستند.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

محقق/محققان	عنوان پژوهش	نتایج
مانوا[۱](۲۰۱۴)	کاهش فقر از طریق گردشگری به نفع فقرا (نقش جنگل های بتسوانا)	نتیجه نشان می دهد که مناطق جنگلی بتسوانا کاملا ظرفیت گسترش گردشگری به عنوان فعالیتی مکمل، منبع جدید کسب درآمد و جذب روستاییان فقیر در فعالیت‌های گردشگری را دارد و گسترش گردشگری؛ به صورت مستقیم با ایجاد مشاغل، جذب روستاییان در فعالیت ها و سرمایه گذاری های خرد گردشگری و به صورت غیرمستقیم با آمدن سرمایه گذاران و شرکت های خصوصی سرمایه‌گذار به منطقه و به صورت پویا با پایداری معیشت روستاییان حاصل از عملکرد دو تأثیر مسقیم و غیرمستقیم، فقر را در منطقه مورد مطالعه کاهش می دهد.
فنگ[۲]و همکاران (۲۰۱۴)	حساسیت‌ها و تغییرات استراتژی‌های معیشتی به سرمایه‌های معیشتی در مناطق کوهستانی چین؛	نتایج پژوهش که با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به دست آمده است؛ نشان می دهد که دارایی های طبیعی و انسانی، سوق دهنده روستاییان به اقتصاد کشاورزی و فعالیت در مزرعه و دارایی های اجتماعی و مالی سوق دهنده کشاورزان به تنوع بخشی به اقتصاد خارج از مزرعه بوده و نقش تسهیل کننده این امر را ایفا می کنند
اسکوبال[۳](۲۰۱۱)	آیا تنوع بخشی می تواند رفاه را در نواحی روستایی بهبود بخشد؟	یافته های وی تنوع بخشی به اقتصاد روستایی در فضای غیرکشاورزی را راهکار مؤثر جهت رفع فقر و رشد و توسعه روستاها نشان می دهد و مهمترین پیشنهاد پژوهش نیز، افزایش دسترسی خانوارهای روستایی به زیرساخت های خدماتی و آموزشی است که با کمک به حصول اهداف متنوع سازی اقتصادی، زمینه ساز افزایش و حفظ دارایی های می گردند.
سازمان توسعه روستایی اتحادیه اروپا[۴](۲۰۰۷-۲۰۱۳)	تشویق به متنوع سازی اقتصاد روستایی در اتحادیه اروپا	تشویق به متنوع سازی اقتصاد روستایی و حرکت به سمت مشاغل غیر کشاورزی، مهمترین اصل ارتقای سطح کیفیت زندگی و معیشت روستاییان بیان شده است. نتایج این بررسی نشان می دهد که جهت اثرگذاری مطلوب متنوع سازی اقتصاد روستایی در توسعه روستاها نیاز است که در ابتدا بسترها و پیش نیازهای این امر مانند آموزش مردم محلی، افزایش سواد اطلاعاتی و فناوری اطلاعات روستاییان، آموزش های بازاریابی و فروش محصولات، تامین منابع مالی و... انجام گیرد
آدامز[۵](۲۰۰۲)	نقش تنوع بخشی در بهبود رفاه نواحی روستایی	نتایج نشان می دهد که افزایش منافع حاصل از متنوع سازی اقتصاد روستایی در مصر نقش مهمی در فرایند برابری و کاهش اختلاف طبقاتی داشته است.

در مجموع اگرچه در رابطه با تنوع اقتصادی مطالعات فراوانی توسط محققین داخلی و خارجی انجام گرفته اما می توان گفت که این تحقیقات عمدتا به بررسی و نقش تنوع اقتصادی در توسعه روستایی پرداخته اند و در واقع اثرات بعد از اجرای متنوع سازی اقتصادی را مورد بررسی قرار داده اند و برای تحقق این امر راهبردهای لازم را تدوین ننموده اند اما پژوهش حاضر به دنبال تدوین راهبردهایی است

[۱] Manwa
[۲] Fang
[۳] Escobal
[۴] European network for Rural Development,2013
[۵] Adams

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

که تنوع اقتصادی می تواند متناسب با شرایط جغرافیایی منطقه ، بر پایه و اساس آن شکل گیرد بنابراین از این منظر متفاوت از سایر تحقیقات است.

۳) روش تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ هدف کاربردی، از لحاظ روش، توصیفی– تحلیلی و از لحاظ گردآوری اطلاعات ترکیبی از دو روش میدانی و اسنادی است. در روش پیمایشی از سه طریق یعنی مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه جهت گردآوری اطلاعات بهره گرفته شد. روایی پرسشنامه با راهنمایی چند تن از اساتید دانشگاهی و چند نفر از متخصصان اقتصاد و برنامه ریزی روستایی مورد طراحی و بازبینی شده و مورد تایید قرار گرفت پس از توزیع پرسشنامه ها و وارد نمودن پاسخ ها در نرم افزار spss ضریب نهایی آلفای کرونباخ به دست آمده برابر ۷۶/ نشان از پایایی ابزار پژوهش و همبستگی درونی پاسخ ها دارد. همچنین مصاحبه هایی با متخصصان و مسئولین روستاها به صورت مصاحبه نیمه ساختارمند و منعطف، انجام گرفت تا چرایی یافته ها نیز مشخص گردد. همچنین محقق با حضور در عرصه میدانی و دیدن وضع موجود وضعیت متنوع سازی اقتصادی به اطلاعاتی دست یافت که در تبیین یافته های پژوهش از آنها بسیار بهره گرفته شده است. در پژوهش حاضر، جهت تجزیه و تحلیل کمی داده‌ها از دو روش کمی وکیفی استفاده گردید .جامعه آماری این پژوهش ۵۰ نفر از کارشناسان و متخصصان عرصه روستایی و مسئولین منطقه مورد مطالعه را شامل می شود(جدول ۲).

جدول (۲) مشخصات متخصصین و کارشناسان

مشخصات	رشته تحصیلی	تعداد	تحصیلات	واحد اشتغال
کارشناسان و متخصصان عرصه توسعه	جغرافیا	۱۸	کارشناسی ارشد و دکتری	متخصصین دانشگاهی
دهیاران	عمدتا علوم انسانی	۷	دیپلم و کارشناسی	دهیار
کارشناسان و متخصصان عرصه توسعه	جامعه شناسی	۱۰	کارشناسی ارشد و دکتری	متخصصین دانشگاهی
کارشناسان و متخصصان عرصه توسعه	مدیریت	۸	کارشناسی ارشد و دکتری	متخصصین دانشگاهی
کارمند	جغرافیا، عمران، محیط زیست، کشاورزی، گردشگری، علوم سیاسی، علوم اجتماعی	۷	کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری	بخشداری
جمع		۵۰		

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

رسالت اصلی در این پژوهش، برنامه‌ریزی در جهت ایجاد تنوع اقتصادی در روستاهای بخش خاو میرآباد شهرستان مریوان در مسیر توسعه پایدار و ایجاد محیطی متعالی و با کیفیت زندگی مناسب برای روستاییان است.از آنجا که توسعه پایدار روستایی در فضای محلی و منطقه‌ای بخش خاو میرآباد با توجه به شرایط خاص و نیروهای مختلف درونی و بیرونی اثرگذار بر روند توسعه روستاهای منطقه؛ جز در قالب برنامه‌ای مدون، آینده‌نگرانه، جامع و واقع‌گرا و به دنبال آن ایجاد تنوع در مناطق روستایی امکان پذیر نخواهد بود لذا در میان راهبردهای مختلفی که به منظور دستیابی به توسعه روستایی وجود دارد، تدوین راهبردهای تنوع اقتصادی بر پایه مزیت روستاها، بهترین کارآیی را جهت تحقق ارتباط و تعامل سازنده روستاها با روستاها، روستاها با محیط‌شان و روستاها با نواحی شهری منطقه خواهد داشت که برآیند این امر حرکت در مسیر توسعه پایدار در شهرستان مریوان خواهد بود. در این راستا اهداف تعیین شده شامل ۱- تعیین عوامل درونی (قابلیت‌ها و ضعف‌ها) و عوامل بیرونی (تهدیدها و فرصت‌ها) مؤثر بر تنوع بخشی اقتصادی روستاهای منطقه ۲- تعیین مؤثرترین راهکار متنوع سازی اقتصادی روستاها در تغییر سطح دارایی های معیشتی روستاییان.۳. معرفی راهبرد تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای مرزی به عنوان راهکاری بی بدیل به منظور تحقق سطح مطلوب توسعه و به دنبال آن امنیت پایدار مناطق مرزی.۴. ترسیم چشم‌اندازی استراتژیک به منظور روشن شدن مسیر حرکت توسعه پایدار منطقه‌ای و ۵. تدوین راهکارهای کاربردی جهت اثربخشی مطلوب سیاست های تنوع بخشی بر بهبود سطح دارایی های روستاییان

در نهایت بر اساس ماموریت‌ها و اهداف ذکر شده، ارزش‌های مدنظرقرارگرفته در تدوین برنامه استراتژیک تنوع بخشی بر اساس برنامه محوری، آینده نگری، روستاییان، تنوع بخشی، افزایش توان روستاها و واقع بینی و ارزیابی مستمر شکل گرفته است. و چشم‌انداز موفقیت آینده تنوع بخشی نواحی روستایی یخش خاو میرآباد با تأکید بر الگوی استراتژی تهاجمی انتخاب شده و با رویکرد پایداری به عنوان وجه غالب برنامه‌های توسعه در افقی ۱۵ ساله، ترسیم گردید. این چشم‌انداز بر پایه توان‌های روستاهای منطقه، در چهار عرصه اصلی گردشگری، تجارت مرزی، کشاورزی و کسب و کارهای خرد تدوین گردیده است.

در این پژوهش به منظور مشخص نمودن راهکار و اقدامی که در راستای متنوع سازی اقتصادی روستایی منطقه بیشترین تأثیر را بر بهبود سطح دارایی های معیشتی روستاییان داشته است از قضاوت شفاهی کارشناسان (تکنیک دلفی) به صورت مقایسه دودیی راهکارها با استفاده از جدول مقیاس نه گانه توماس ال ساتی بهره گرفته شد.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جدول(۳) جدول مقیاس بندی ترجیحات به منظور مقایسه زوجی

ترجیحات (قضاوت شفاهی)	مقدارعددی(میزان برتری)
(برتری مطلق) کاملا مرجح یا کاملا مهم تر یا کاملا مطلوب تر	۹
ترجیح با اهمیت یا مطلوبیت خیلی قوی	۷
ترجیح با اهمیت یا مطلوبیت قوی	۵
کمی مرجح، کمی مهم تر یا کمی مطلوب تر (برتری ضعیف)	۳
(برتری برابر) ترجیح یا اهمیت یا مطلوبیت یکسان	۱
ترجیحات بین فواصل، امتیازات بین قضاوت های فوق	۸،۶،۴،۲

مأخذ: Mann، Triantaphyllou،۱۹۹۵:۳

محاسبه وزن نسبی یا اهمیت راهکارها طبق نظر کارشناسان به صورت مقایسه زوجی در یک مقیاس قطری صورت گرفت. مقایسه در یک ماتریس n در n (در این پژوهش ۷ ×۷) صورت می گیرد. ماتریس داوری مقایسه ای جفتی به صورت A=aij نشان داده می شود که در آن مقدار aij نشان دهنده داوری برنامه ریز و شدت برتری معیار i (سطر) با در نظرگیری سنجه j (ستون) با توجه به هدف اصلی است. محاسبه وزن نسبی معیارها به دنبال قضاوت کارشناسان با استفاده از نرم افزار Expert Choice انجام شد (مجموع ضرایب اهمیت معیارها برابر با یک است).

در ادامه از تکنیک سوات به منظور تدوین راهبردها جهت تنوع اقتصادی در بهبود و پایداری اقتصادی روستاهای منطقه با توجه به وضع موجود دیدگاه ۵۰ نفر از کارشناسان و متخصصان عرصه توسعه منطقه (جدول ۲) بهره گرفته شد

در ادامه با توجه به عوامل بیرونی و درونی، انواع راهبردها (استراتژی‌ها) در راستای پویایی و ایجاد وضعیت مطلوب تنوع بخشی به اقتصاد روستایی منطقه تعیین گردیدند ترکیب و مقایسه عوامل داخلی و خارجی موجب ایجاد چهار موقعیت راهبردی می گردد که در جدول ۴ نشان داده شده اند.

جدول (۴) موقعیت های چهارگانه راهبردی در ماتریس سوات

S.W.O.T	نقاط قوت-S	نقاط ضعف-W
فرصت ها-O	حداکثر استفاده از فرصتها با استفاده از نقاط قوت (ناحیه ۱) (استراتژیهای SO) .استراتژی های تهاجمی	استفاده از مزیتهایی که در فرصتها نهفته است برای جبران نقاط ضعف موجود سازمان (ناحیه ۲) (استراتژیهای WO). استراتژی های بازنگری
تهدیدها-T	استفاده از نقاط قوت سازمان برای جلوگیری از تهدیدها (ناحیه ۳) (استراتژیهای ST). استراتژی های تنوع	به حداقل رساندن زیانهای ناشی از تهدیدها و نقاط ضعف (ناحیه ۴) (استراتژیهای WT). استراتژی های تدافعی.

منبع: (علیزاده،۱۳۹۰: ۱۲۵)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

استان کردستان در غرب ایران و در مجاورت خاک عراق قرار دارد. یکی از شهرستان‌های این استان، شهرستان مریوان می باشد که در غرب این استان واقع شده است. این شهرستان دارای ۳ بخش مرکزی، سرشیو و خاوومیرآباد و شش دهستان و ۱۵۱ آبادی دارای سکنه است. محدوده مورد مطالعه بخش خاومیرآباد شهرستان مریوان را شامل می شود.(شکل۱) بخش خاوومیرآباد به عنوان یکی از سه بخش شهرستان مریوان با مساحتی بالغ بر ۳۳۸ کیلومتر مربع دارای ۳۱ روستا دارای سکنه و در منطقه صفر مرزی در همسایگی کشور عراق واقع گردیده است. بخش خاومیرآباد به عنوان یکی از بخشهای روستایی مرزی کشور با ویژگی های طبیعی مطلوب از جمله تلفیق محیط کوهستانی با محیط دشتی و وجود مراتع و اراضی حاصلخیز کشاورزی در کنار وجود منابع آب کافی، فرصت های مطلوبی را در راستای رونق زراعت، باغداری و دامداری مهیا نموده است. جمعیت روبه رشد شهر نشین و فشارهای شهری در کنار نزدیکی این بخش به مرکز شهرستان یعنی شهر مریوان که شهر توریستی و تجاری نیز به شمار می رود، قابلیت دیگری است که می تواند در زمینه رونق انواع گردشگری به ویژه گردشگری کشاورزی و گردشگری روستایی مورد استفاده قرارگیرد. موقعیت مطلوب و استراتژیک این بخش، یعنی همجواری با کشور عراق و اقلیم خودمختار کردستان عراق و مراودات گسترده تجاری بین دو کشور سبب شده که در این بخش زمینه های رونق تجارت مرزی از طریق بازارچه های مرزی و گمرک رسمی فراهم آید و ایجاد بازارچه های مرزی و فعالیت مستقیم روستاییان نیز در آنها یکی از مهمترین راهکارهای رونق اقتصادی منطقه و متنوع سازی آن بوده است. وضعیت کالبدی مناسب روستاهای بخش یعنی دسترسی مطلوب به انواع زیرساخت های مورد نیاز روستایی نیز، می تواند نقطه اتکایی مناسب در تدوین و اجرای دیگر برنامه های توسعه اقتصادی بخش باشند.

شکل (۳) نمایش موقعیت منطقه مورد مطالعه

۴) یافته‌های تحقیق

همانطور که نتایج حاصل از مقایسه ها در خروجی نرم افزار expert choice نشان داده شده است، مهمترین و مؤثرترین راهکاریی که از سویی برنامه ریزان منطقه جهت تنوع بخشی اقتصاد روستاهای بخش خاوومیرآباد به اجرا گذاشته شده است، تاسیس و رونق بازارچه های مرزی و فعالیت روستاییان در آنها می باشد به عبارتی دیگر منافع حاصل از فعالیت در بازارچه های مرزی بیشترین تأثیر را در تنوع بخشی به اقتصاد منطقه و در نتیجه ارتقاء و بهبود سطح سرمایه های معیشتی روستاییان داشته است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جدول (۵) مقایسه دودیی اثر سنجی تنوع بخشی اقتصادی روستاهای منطقه به منظور تعیین اهمیت و میزان اثرگذاری در تنوع اقتصادی منطقه

	بازارچه مرزی	دامداری	زراعت	باغداری	فعالیت های خدماتی	صنایع دستی	سرمایه گذاری در روستا
بازارچه مرزی		۴	۳	۸	۵	۹	۶
دامداری	$\frac{1}{4}$		$\frac{1}{2}$	۴	۳	۶	۴
زراعت	$\frac{1}{3}$	۲		۵	۴	۷	۵
باغداری	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$		$\frac{1}{4}$	۶	$\frac{1}{2}$
فعالیت های خدماتی	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	۴		۵	۴
صنایع دستی	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{5}$		$\frac{1}{4}$
سرمایه گذاری در روستا	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	۲	$\frac{1}{4}$	۴	

منبع: یافته های پژوهش،۱۳۹۶

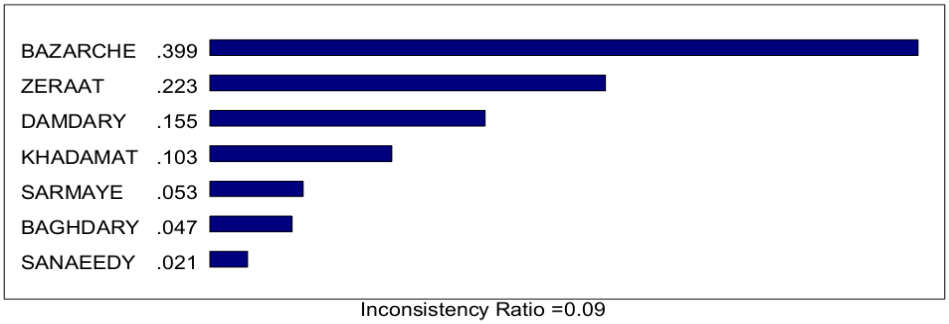

شکل(۴) نتایج مقایسه دودیی راهکارهای تنوع بخشی اقتصادی منطقه در نرم افزار Expert choice

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۶

در ادامه از تکنیک سوات به منظور تدوین راهبردها جهت تنوع اقتصادی در بهبود و پایداری اقتصادی روستاهای منطقه با توجه به وضع موجود از دیدگاه ۵۰ نفر از کارشناسان و متخصصان عرصه توسعه منطقه (۱۸ نفر جغرافیا، ۷ نفر از دهیاران، ۱۰ نفر جامعه شناسی،۸ نفر مدیریت،۷ کارمندان بخشداری) بهره گرفته شد که شرح مراحل آن به ترتیب در زیر آمده است:

نتایج جدول ۶ در ارتباط با انجام مرحله اول تکنیک سوات نشان می دهد وضعیت متنوع سازی اقتصادی منطقه مورد مطالعه تحت تأثیر ۱۲ عامل درونی در مقابل ۹ عامل بیرونی است. به عبارتی دیگر ۴ عامل قوت در مقابل ۸ عامل ضعف و ۵ عامل فرصت در مقابل ۴ عامل تهدید، پیش روی عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصاد روستاهای منطقه قرار دارند. اولویت بندی عوامل با استفاده از میانگین نسبی برگرفته شده از میانگین وزنی عامل ها نشان می دهد که تنوع توان های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جهت تنوع بخشی اقتصادی روستاها؛ مهمترین قوت، عدم ایجاد زمینه‌های ایجاد مشاغل تبدیلی کشاورزی و دامداری، مهمترین ضعف، حرکت نظام اقتصادی کشور به بازگشایی مرزها و سیاست تجارت درهای بازخارجی، مهمترین فرصت و تبلیغات منفی مبنی بر عدم امنیت در مناطق مرزی نیز، مهمترین تهدید مؤثر بر عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصادی در سطح روستاهای منطقه است.

جدول (۶) عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر متنوع سازی اقتصادی منطقه و اولویت بندی آنها

		ماتریس سوات	مجموع وزن ها[۳]	میانگین وزن ها[۲]	وزن نسبی[۱]	رتبه
عوامل درونی	قوت	s1= نیروی کار جوان و جمعیت زیاد فعال اقتصادی	۸۴	۴/۲	۱/۰۵	۲
		S2= بسترها و زمینه های کالبدی مناسب جهت تنوع بخشی به فعالیت های درآمدزا	۷۸	۳/۹	/۹۷۵	۳
	ضعف	S3= تنوع توان های طبیعی، اقتصادی واجتماعی جهت تنوع بخشی اقتصادی روستاها	۹۲	۴/۶	۱/۱۵	۱
	ضض	s4= رضایت بخش بودن سرمایه های معیشتی (مالی، انسانی، اجتماعی و طبیعی)	۶۱	۳/۰۵	/۷۶۲	۴
	قوت	w1= ایجاد مشاغل با بهره کم اقتصادی	۶۳	۳/۱۵	/۳۹۳	۶
		w2= عدم ایجاد زمینه های ایجاد مشاغل تبدیلی کشاورزی و دامداری	۸۶	۴/۳	/۵۳۷	۱
		w3= عدم ارتقای شغلی مناسب روستاییان	۶۷	۳/۳۵	/۴۱۸	۵
	ضعف	w4= تفرق و پراکندگی روستاهای کم جمعیت در نواحی دورافتاده تر مرزی بخش	۵۵	۲/۷۵	/۳۴۳	۸
	ضعف	w5= عدم بهره گیری از کل جمعیت فعال بخش و محدود کردن فعالیت های بازارچه به سرپرستان خانوار	۸۱	۴/۰۵	/۵۰۶	۲
	ضعف	w6= تعطیلی های مقطعی بازارچه های مرزی	۶۰	۳/۰۰	/۳۷۵	۷
		w7= عدم تشکیل تعاونی های تولیدی و تجاری	۷۵	۳/۷۵	/۴۶۸	۳
		w8= خروج سرمایه های مالی روستاییان و هدایت آنها به شهر	۷۲	۳/۶۰	/۴۵۱	۴
عوامل بیرونی	فرصت ها	o1= وجود دید مطلوب و عزم جدی جهت توسعه روستایی در کشور	۴۶	۲/۳	/۴۶	۵
		o2=حرکت نظام اقتصادی کشور به بازگشایی مرزها و سیاست تجارت درهای باز	۷۵	۳/۷۵	/۷۵	۱
		o3=بازار مصرف مطلوب در کشور همسایه (عراق)	۶۵	۳/۲۵	/۶۵	۲
		o۴=موقعیت استراتژیک (نزدیکی به مرز و گمرک باشماق و شهر تجاری مریوان)	۶۲	۳/۱	/۶۲	۳
		o5=حمایت از کارآفرینی و تولید در کشور	۵۲	۲/۶	/۵۲	۴
	تهدید	T1= نوسانات اقتصادی و مدیریت توسعه به ویژه توسعه روستایی در استان و منطقه	۷۳	۳/۶۵	/۹۱۲	۲
		T2= عدم عقد تفاهمنامه های بلندمدت تجاری با کشور عراق و کردستان عراق	۶۵	۳/۲۵	/۸۱۲	۳
		T3= توسعه بی رویه و بدون برنامه تجارت در منطقه و تخریب سرمایه های طبیعی	۵۱	۲/۵۵	/۶۳۷	۴
		T4=تبلیغات منفی مبنی بر عدم امنیت در مناطق مرزی	۸۵	۴/۲۵	۱/۰۶	۱

منبع: یافته های پژوهش،۱۳۹۶.

[۱]- میانگین وزنی تقسیم بر تعداد کل عامل ها در هر موقعیت (۱,۰۵.= ۴,۲/۴

[۲]- مجموع وزن ها تقسیم بر تعداد کل پاسخگویان (۵۰ نفر)

[۳] - مجموع حاصل ضرب تعداد انتخاب گزینه ها در طیف لیکریت در ارزش عددی آنها (۸۴=(۱۰*۵)+(۴*۴)+(۵*۳)+(۱*۲)+(۱*۱))

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

با توجه به عوامل بیرونی و درونی، انواع راهبردها (استراتژی‌ها) در راستای پویایی و ایجاد وضعیت مطلوب تنوع بخشی به اقتصاد روستایی منطقه تعیین شده است. ترکیب و مقایسه عوامل داخلی و خارجی موجب ایجاد چهار موقعیت راهبردی می گردد که در جدول ۷ نشان داده شده است.

جدول (۷) استراتژی های مؤثر جهت تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه و به دنبال آن تقویت سرمایه های معیشتی آنها

استراتژی (ST)	استراتژی (WT)
۱-آموزش و بهره گیری از جمعیت جوان جهت حفاظت از سرمایه های طبیعی و مدیریت محلی روستایی—۲-نمایش دادن و بارز نمودن سطح مطلوب سرمایه های معیشتی و زیرساخت های کالبدی جهت ایجاد اطمینان از امنیت مناسب منطقه برای ورود سرمایه گذاران- ۳- حفظ و تقویت سطح مطلوب سرمایه های معیشتی جهت مقابله با نوسانات اقتصادی - ۴- انعقاد تفاهمنامه های همکاری تجاری با اقلیم کردستان بر پایه توان های منطقه جهت ایجاد فرصت های تنوع بخشی به اقتصاد و صدورمحصولات تولیدی.	۱-تشکیل تعاونی های تجاری و تولیدی در منطقه با رویکرد صادراتی و تقویت آنها با انعقاد تفاهمنامه های همکاری با اقلیم کردستان عراق ۲- حرکت به سمت ایجاد و راه اندازی صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی- ۳- بهره گیری و برنامه ریزی جهت استفاده از جمعیت فعال و غیرسرپرست خانوار در توسعه فعالیت های تجاری و تولیدی ۴-تداوم و استمرار فعالیت بازارچه های مرزی-۵- ایجاد نهاد و مدیریتی واحد متشکل از کلیه نهادهای توسعه و برنامه ریز، برای ساماندهی و برنامه ریزی فعالیت های تنوع بخشی اقتصاد منطقه-۶-تشکیل و حمایت از انجمن های مردم نهاد با رویکرد زیست محیطی و تولیدی-۷-سازماندهی روستاهای کم جمعیت و متفرق منطقه
استراتژی (SO)	استراتژی (WO)
۱- بهره گیری از موقعیت مطلوب قرارگیری در مسیر عمده و مهم توریسم تجاری کشور یعنی بانه – مریوان و نزدیکی به مرز بین المللی جهت ایجاد و راه اندازی مشاغل خدماتی.۲- ایجاد زمینه های توسعه و گسترش گردشگری (روستایی، تجاری و طبیعت گردی) در منطقه.۳- ایجاد و تقویت فرهنگ کارآفرینی، تولید و پیشرفت در منطقه با بهره گیری از نهادهای مردم نهاد.۴-ایجاد بسترهای لازم قانونی، اداری و حمایتی جهت توسعه کارآفرینی و ورود سرمایه های بخش خصوصی خارجی (اقلیم کردستان عراق با توجه به تشابهات زیاد اجتماعی و فرهنگی و نزدیکی فاصله) و داخلی با توجه به توان های منطقه-۵- توسعه تجارت کالا از بازارچه های مرزی منطقه با حرکت از رویکرد وارداتی صرف به صادرات با تاکید بر محصولات تولیدی روستاییان منطقه۶-تدوین طرح جامع تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه با شناسایی و گنجاندن تمامی ظرفیت های منطقه.	۱- شناسایی و مطالعه بازار مصرف اقلیم کردستان عراق و جهت دهی فعالیت های تولیدی در منطقه به آن سمت-۲-رفع موانع و محدودیت های قانونی داخلی و خارجی جهت استمرار فعالیت بازارچه های مرزی منطقه و مکمل نمودن فعالیت این بازارچه ها با گمرک رسمی باشماق-۳-جذب حمایت های قانونی و مالی دولتی جهت راه اندازی مشاغل تبدیلی و تکمیلی کشاورزی و دامداری در منطقه-۴- ایجاد زمینه های تشکیل تعاونی ها با جذب سرمایه های خرد مردم محلی-۵-ایجاد مشاغل خدماتی با توجه به موقعیت استراتژیک و ارتباطی منطقه- ۶-تقویت بنیان های اقتصادی با نقش پذیری جدید روستاهای مرزی جهت جذب، افزایش و پایداری جمعیت آنها.

منبع: یافته های پژوهش،۱۳۹۶

به منظور جایگاه منطقه در میان موقعیت ها و الگوهای ماتریس داخلی – خارجی، مجموع وزن های نسبی عوامل بیرونی و درونی محاسبه شده است (جدول ۸). چگونگی تلاقی مجموع وزن های عوامل داخلی (۳/۷۰) با مجموع وزن های عوامل خارجی (۳/۲۱) نشان دهنده قرار گیری منطقه مورد مطالعه در

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

ناحیه رشد و ساخت و قوت سیستم می باشد در نتیجه راهبردهای قابل قبول نیز با توجه به امتیازات حاصله در ماتریس موقعیت های چهارگانه داخلی – خارجی، الگوی تهاجمی(SO) است (شکل ۵)؛ بنابراین برنامه ریزی تنوع بخشی اقتصاد منطقه باید به سمتی پیش رود و استراتژی‌هایی برگزیده شود که همزمان نقاط قوت و فرصت ها به حداکثر رسد و در واقع با استفاده از نقاط قوت، از فرصت‌ها بهره برداری شود و این چنین، سیاست های رسوخ در بازار و گسترش بازارها اجرا گردد.

جدول (۸) مجموع وزن های نسبی عوامل بیرونی و داخلی

عوامل بیرونی: ۳/۲۱	فرصت ها: ۳/۰۱	عوامل درونی: ۳/۷۰	نقاط قوت: ۳/۹۲	مجموع اوزان
	تهدیدها: ۳/۴۲		نقاط ضعف: ۳/۴۹	

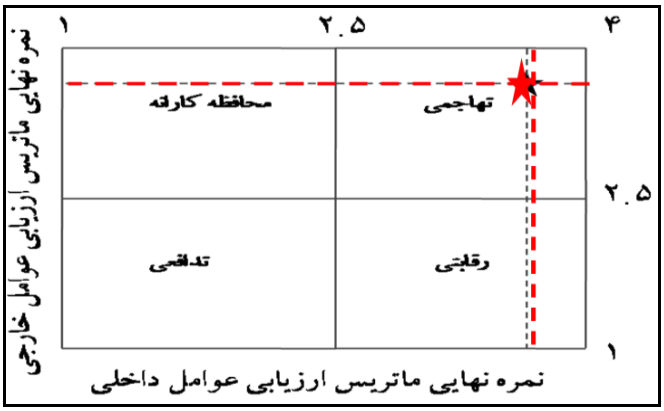

شکل(۵)جایگاه موقعیت تنوع بخشی اقتصاد منطقه در ماتریس موقعیت های چهارگانه داخلی – خارجی

در مرحله قبل، استراتژی‌های قابل قبول جهت تنوع بخشی اقتصاد روستایی منطقه مشخص گردید. حال در این مرحله نیاز است که این استراتژی ها برحسب اهمیت و تأثیری که در بهبود تنوع بخشی منطقه و تقویت سرمایه های معیشتی مردم محلی دارند، اولویت بندی گردند. در این مرحله نیز از مقایسه دودیی به روش دلفی یعنی قضاوت شهودی کارشناسان استفاده و راهبردها برحسب وزن نسبی نهایی حاصل محاسبه در نرم افزار expert choice اولویت‌بندی گردند (مجموع ضرایب اهمیت برابر ۱ می‌باشد). قضاوت ها در ماتریس ۶*۶ زیر برحسب مقیاس درجه بندی ساتی انجام گرفت که شرح آن در جدول ۸ آورده شده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جدول (۹) خروجی وضعیت مقایسه دودویی راهبردهای تهاجمی جهت اولویت بندی آنها در نرم افزار expert choice

	1=EQUAL	3=MODERATE			5=STRONG			7=VERY STRONG							9=EXTREME	
1	SO3	9	8	7	6	5	4	(3)	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO4
2	SO3	9	8	7	6	5	4	3	(2)	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO6
3	SO3	9	8	7	6	5	(4)	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO5
4	SO3	9	8	7	6	(5)	4	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO1
5	SO3	9	8	(7)	6	5	4	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO2
6	SO4	9	8	7	6	5	4	(3)	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO6
7	SO4	9	8	7	6	5	4	3	(2)	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO5
8	SO4	9	8	7	6	5	4	(3)	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO1
9	SO4	9	8	7	(6)	5	4	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO2
10	SO6	9	8	7	6	5	4	3	2	**1**	(2)	3	4	5	6	7	8	9	SO5
11	SO6	9	8	7	(6)	5	4	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO1
12	SO6	9	8	7	6	(5)	4	3	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO2
13	SO5	9	8	7	6	5	4	3	(2)	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO1
14	SO5	9	8	7	6	5	4	(3)	2	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO2
15	SO1	9	8	7	6	5	4	3	(2)	**1**	2	3	4	5	6	7	8	9	SO2

منبع: یافته های پژوهش،۱۳۹۶

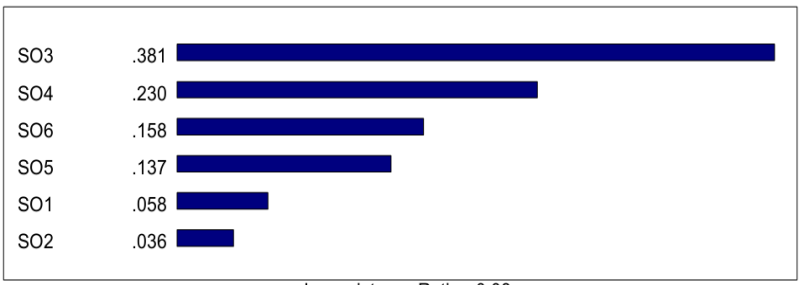

شکل(۶) تعیین ضریب اهمیت و اولویت بندی راهبردهای تهاجمی جهت متنوع سازی اقتصادی منطقه در نرم افزار Expert choice

همانطور که نتایج ارائه شده در شکل ۶ حاصل از مقایسه دودیی راهبردها (جدول ۸) نشان می‌دهد؛ راهبرد ایجاد و تقویت فرهنگ کارآفرینی، تولید و پیشرفت در منطقه با بهره گیری از نهادهای مردم نهاد و به دنبال آن راهبردهای ایجاد بسترهای لازم قانونی، اداری و حمایتی جهت توسعه کارآفرینی و ورود سرمایه های بخش خصوصی خارجی (اقلیم کردستان عراق با توجه به تشابهات زیاد اجتماعی و فرهنگی و نزدیکی فاصل) و داخلی با توجه به توان های منطقه و تدوین طرح جامع تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه با شناسایی و گنجاندن تمامی ظرفیت ها و توان‌های منطقه با محاسبه بیشترین وزن های نسبی دارای اولویت های اجرایی اول تا سوم هستند.

۵) نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تحلیل استراتژی و تدوین راهبردهای کاربردی جهت عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصاد روستاهای مرزی بخش خاومیرآباد شهرستان مریوان انجام گرفته است. در نهایت نتایج حاکی از آن بوده که تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی، به تنوع بخشی فعالیت‌های اقتصادی سکونتگاه‌های

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

پیرامونی (اعم فعالیت‌های خدماتی، صنایع دستی) از طریق سرمایه گذاری در روستاها کمک نموده است. از این رو، تغییر نگرش از امنیتی و انتظامی به حاکمیت نگرش اقتصادی ضروری است.

از حیث راهبردی، یافته‌ها نشان داد که مطلوب‌سازی تنوع‌سازی اقتصادی محدوده مورد مطالعه تحت تأثیر ۱۲ عامل درونی در مقابل ۹ عامل بیرونی قرار دارد. به لحاظ اولویت نیز، تنوع توان‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی جهت تنوع بخشی اقتصادی روستاها به عنوان "مهمترین قوت"، عدم ایجاد زمینه های ایجاد مشاغل تبدیلی کشاورزی و دامداری به عنوان "مهمترین ضعف"، حرکت نظام اقتصادی کشور به بازگشایی مرزها و سیاست تجارت درهای باز خارجی به عنوان "مهمترین فرصت" و تبلیغات منفی مبنی بر عدم امنیت در مناطق مرزی نیز به عنوان "مهمترین تهدید" مؤثر بر عملکرد مطلوب متنوع سازی اقتصادی در سطح روستاهای منطقه به منظور افزایش سرمایه های معیشتی روستاییان شناخته شده است.

مهمترین راهبردهایی که بایستی در راستای تنوع بخشی اقتصادی منطقه به منظور افزایش سرمایه های معیشتی روستاییان اتخاذ گردد، راهبردهای تهاجمی است و این بدین معنی است که بایستی استراتژی ها و برنامه های عملیاتی را به اجرا گذاشت که موجب رسوخ و گسترش بازار منطقه گردد؛ به گونه ای که بتوان با استفاده از فرصت هایی که وجود دارد، قوت ها و توانمندی های روستاهای بخش را در راستای افزایش سرمایه های معیشتی روستاییان به حداکثر رساند. در میان راهبردهای این موقعیت نیز، راهبرد "ایجاد و تقویت فرهنگ کارآفرینی، تولید و پیشرفت در منطقه با بهره گیری از نهادهای مردم نهاد" و به دنبال آن راهبردهای "ایجاد بسترهای لازم قانونی، اداری و حمایتی جهت توسعه کارآفرینی" و "ورود سرمایه های بخش خصوصی خارجی (اقلیم کردستان عراق با توجه به تشابهات زیاد اجتماعی و فرهنگی و نزدیکی فاصل) و داخلی با توجه به توان‌های منطقه" دارای بیشترین میزان اهمیت و اولویت اجرایی بوده است.

در ارزیابی مقایسه نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش های پیشین می توان این گونه بیان کرد که نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش های کریم زاده، ولایی و منافی آذر (۱۳۹۵)، شهرکی و شریف زاده (۱۳۹۳)، طیب نیا و برادران (۱۳۹۲)، مانوا (۱۰۱۴)، اسکوپال(۲۰۱۱)، سازمان توسعه روستایی اتحادیه اروپا (۲۰۱۳-۲۰۰۷)، فنگ و همکاران(۲۰۱۴) همسو و هم جهت بوده و تنوع بخشی فعالیتهای اقتصادی در منطقه موجب افزایش داراییهای روستاییان شده و با نتایج پژوهش آدامز(۲۰۰۲) در تناقض است چرا که تنوع بخشی اقتصادی در منطقه مورد مطالعه موجب کاهش اختلاف درآمد بین روستاییان منطقه نشده است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

در نهایت نیز، برنامه‌های عملیاتی متناسب و متناظر با راهبردهای شناسایی شده این تحقیق به تفکیک هر راهبرد در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول (۱۰) راهکارهای اجرایی برای راهبردهای تهاجمی در راستای افزایش تنوع بخشی اقتصادی

راهبردها	راهکارهای اجرایی
بهره گیری از موقعیت مطلوب قرارگیری در مسیر عمده و مهم توریسم تجاری کشور یعنی بانه– مریوان و نزدیکی به مرز بین المللی جهت ایجاد و راه اندازی مشاغل	-ایجاد مغازه های فروش محصولات تولیدی (کشاورزی و دستی) روستاییان در مسیر منتهی به شهر مریوان و مرز بین المللی،-واگذاری اداره و نگهداری تاسیسات ایجاد شده وابسته به تجارت مرزی به روستاییان بخش،-ایجاد غرفه ها و مغازه ها در بازارچه ها و واگذاری سهمیه ای از مغازه ها و غرفه های مرز بین المللی بخش به روستاییان منطقه.
ایجاد زمینه های توسعه و گسترش گردشگری (روستایی، تجاری و طبیعت گردی) در منطقه	-ایجاد نشانه ها و ماکت هایی از پتانسیل های توریستی روستاهای منطقه در شهر مریوان جهت هدایت گردشگران به این منطقه،-افزایش خدمات و امکانات رفاهی، اقامتی و پذیرایی در سطح روستاهای هدف گردشگری ،-برگزاری جشنواره ها و فستیوال های هنری با تکیه بر رسومات و مراسمات بومی -آگاه کردن مردم محلی از تأثیرات مثبت توسعه گردشگری روستایی
ایجاد و تقویت فرهنگ کارآفرینی، تولید و پیشرفت در منطقه با بهره گیری از نهادهای مردم نهاد	ایجاد زمینه های تاسیس انجمن های مردم نهاد در سطح روستاهای بخش و حمایت از آنها با واگذاری قدرت تصمیم گیری و اداره برخی از امور توسعه ای بخش به آنها،-آموزش دادن مردم محلی از طریق نهادهای محلی به منظور آشنایی آنها با پتانسیل های منطقه و چگونگی همکاری آنها
ایجاد بسترهای لازم قانونی، اداری و حمایتی جهت توسعه کارآفرینی و ورود سرمایه های بخش خصوصی خارجی(اقلیم کردستان عراق) و داخلی	-تخصیص وام های کم بهره و بلندمدت اشتغالزایی و کارآفرینی روستایی،-تبلیغات مناسب در کردستان عراق جهت جذب سرمایه های آنها در راستای توسعه طرح های اقتصادی منطقه ،-تبلیغات مناسب و معرفی توان های منطقه به سرمایه گذاران داخلی در سطح منطقه،-فراهم نمودن زمینه های ایجاد تعاونی های تجاری و تولیدی از پس اندازهای خرد روستاییان.
توسعه تجارت کالا از بازارچه های مرزی منطقه با حرکت از رویکرد وارداتی صرف به صادرات با تاکید بر محصولات تولیدی روستاییان	-انعقاد تفاهمنامه هکاری با اقلیم کردستان عراق به منظور توسعه مبادلات و جلوگیری از تعطیلی های مقطعی بازارچه،-حرکت به سمت صدور محصولات تولیدی روستاییان به اقلیم کردستان عراق از طریق بازارچه ها - در نظر گرفتن سهمیه ای برای ورود کالاهای مصرفی و شخصی روستاییان،ایجاد و توسعه امکانات و زیرساخت های مورد نیاز بازارچه ها جهت توسعه و تداومشان-ایجاد بخشودگی ها و معافیت های مالیاتی و کاهش بروکراسی اداری در بازارچه ها
تدوین طرح جامع تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه با شناسایی و گنجاندن تمامی ظرفیت ها و توان های منطقه.	ایجاد نهادی واحد و مرکب از نهادهای توسعه روستایی منطقه جهت نظارت بر چگونگی تهیه و اجرای طرح تنوع بخشی اقتصاد منطقه،-همراه نمودن مدیران توسعه ای شهرستانی، استانی و کشوری به منظور حمایت از اجرای طرح های تنوع بخشی اقتصادی منطقه با ارجاع اثرات مثبت کنونی تنوع بخشی

۶) منابع

- افراخته، حسن،(۱۳۹۱)، **مرز، سرمایه اجتماعی، توسعه و امنیت نواحی مرزی**، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالشها و رهیافتها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

- جوان، جعفر و حیدر مکرری، (۱۳۹۰)، **نقش چاهک ها در متنوع سازی اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: شهرستان زهک)**، فصلنامه پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۶، صص ۷۶-۴۹.

- جوان، جعفر و مریم قاسمی،(۱۳۹۳)، **تبیین رابطه تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی**، پژوهش های روستایی، دوره ۵، شماره ۲، صص۲۶۲-۲۳۷.

- جوان، جعفر، امیر محمد علوی زاده و مهدی کرمانی، (۱۳۹۰)، **نقش متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی شهرستان سمیرم**، فصلنامه جغرافیا، سال ۹، شماره ۲۹، صص۲۹-۱۷.

- جوان، جعفر، حمید شایان، محسن نوغانی و مریم قاسمی (۱۳۹۰)، **پایدار سازی جمعیت های روستایی شهرستان مشهد**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۶، صص ۱۳۹-۱۲۶.

- داستوار، عدنان،(۱۳۹۵)، **تحلیلی برنقش بازارچه های مرزی بر معیشت پایدار روستاییان بخش خاوومیرآباد**، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی به راهنمایی دکتر فرزاد ویسی، دانشگاه پیام نور مریوان.

- ریاحی، وحید و آذر نوری،(۱۳۹۳)، **تنوع بخشی فعالیتهای اقتصادی و پایداری روستاها مورد :شهرستان خرمدره**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی،سال ۳، شماره ۱۰ ،صص ۱۲۸-۱۱۱

- سجاسی قیداری، حمدالله، طاهره صادقلو و اسماعیل شکوری فرد،(۱۳۹۴)، **سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)**، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال، شماره ۱، صص ۲۶۱-۱۹۷.

- سجاسی قیداری، حمدالله، شادی خوب، سید رضا حسینی و کبریا مرادی،(۱۳۹۷)،**اثرات تنوع بخشی اقتصادروستایی بر تاب اوری معیشتی روستاییان در دهستان رادگان شهرستان چناران**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۷، شماره۲۴، صص ۷۰-۴۱

- شایان، حمید،(۱۳۸۳)، **تنگناهای توسعه در استانهای مرزی**، پژوهش های جغرافیایی، شماره ۴۷، صص ۸۰-۷۱.

- طیب نیا، سیدهادی و سمیه برادران،(۱۳۹۳)، **بررسی عوامل مؤثر بر متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان**، فصلنامه دانش انتظامی استان کردستان، شماره ۱۹، صص:۱۸-۱.

- علیپور، خلیل و ابوذر پایدار،(۱۳۹۵)، **ارائه مدل آمایشی راهکارهای بهبود معیشت روستاییان با تاکید بر امنیت پایدار**، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۴۴، صص:۶۴-۴۵.

- علیزاده، علی،(۱۳۹۰)، **تدوین برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه مکانیزاسیون کشاورزی با استفاده از مدل سوات(مطالعه موردی: شهرستان دهگلان، دهستان حومه)**،پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیای انسانی به راهنمایی دکتر علی حاجی نژاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

- عنابستانی، علی اکبر،سید هادی طیب نیا،حمید شایان و محمد رضا رضوانی،(۱۳۹۳)، **تحلیل موانع متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۳، شماره۱۰، صص ۱۱۱-۸۷

- کریم زاده، حسین، محمد ولایی و رضا منافی آذر،(۱۳۹۵)، **نقش تنوع بخشی به فعالیت ها در پایداری اقتصاد روستایی(مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میاندوآب)**، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال۶ ، شماره ۲۰، صص۱۴۱-۱۲۹.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

- مطیعی لنگرودی، سید حسن،حسنعلی فرجی سبکبار و سیروس حجت شمامی،(۱۳۹۸)، **تحلیل موانع و قابلیتهای تنوع بخشی فعالیتها در اقتصاد روستایی مورد :بخش رحمت آباد و بلوکات شهرستان رودبار**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره ۲۷ ، صص ۲۰-۱

- Asian Development Bank,(2011), **Can Skill Diversification Improve Welfare in Rural Areas?** Evidence from the Rural Skills Development Project in Bhutan, Natalie Chun and Makiko Watanabe, No. 260, ADB Economics Working Paper Series.

- Assan, Joseph,(2014), **Livelihood Diversification and Sustainability of Rural Non-Farm Enterprises in Ghana**, Journal of Management and Sustainability; Vol. 4, No. 4.pp:1-12.

- Chandima, Daskon D,(2010**), Gross National Happiness: A N ew Paradigm**‘ ?Culture ’: a ne w at tribute to studying rural livelihoods, Department of Geography, University of Otago, New Zealand

- DFID, (2008), **Sustainable Livelihoods Guidance Sheets**, London :Department for International Development (also available on www.livelihoods.org.

- Ellis, Frank, and Allison, Edward,(2004), **Livelihood diversification and natural resource access, LSP Working Paper**,Access to Natural Resources Sub-Programme Livelihood Diversification and Enterprise Development Sub-programme food and agriculture organization of the united nations livelihood support programme (lsp).

- Ellis, Frank,(1999**), rural livelihood diversity in developing countries:** evidence and policy implications, the material that follows has been provided by the overseas development institute.

- European network for Rural Development,(2013), **Rural Development Programmes** 2007 – 2013,at http : // enrd .ec .Europe .eu.

- Fang, Yi-ping,(2014), **Sensitivity of livelihood strategy to livelihood capital in mountain areas:** Empirical analysis based on different settlements in the upper reaches of the Minjiang River, China, Ecological Indicators 38,pp:225–235.

- Haggblade, Steven,(2006), **Household Income Diversification into Rural Nonfarm Activities,** Chapter 8 , Transforming the Rural Nonfarm Economy (Baltimore: Johns Hopkins University Press

- Krug, Joachim,(2013),**Livelihood Assessment A participatory tool for natural resource** dependent communities.

- Mann, Stuart and Triantaphyllou, Evangelos,(1995) **using the anilities hierarchy presses for decition making in engineering application:** some challenge, Inter’l Journal of Industrial Engineering: Applications and Practice, Vol. 2, No. 1, pp: 35-44

- Manwa, Haretsebe,(2014), **Poverty Alleviation through Pro-Poor Tourism:** The Role of Botswana Forest Reserves, Sustainability journal,No6, doi:10.3390/su6095697.

- Morse, S,(2013), **The Theory Behind the Sustainable Livelihood Approach**, http://www.springer.com/١-٦٢٦٧-٠٠٧-٩٤-٩٧٨.

- Mphande, F.A,(2016), **Infectious Diseases and Rural Livelihood Systems in an Ecuadorian Agro socio ecosystem**, WORKSHOP 2, The Sustainability of Small Scale Farming, pp: 195-201.

- Sadeka, Sumaiya,(2013), **Livelihood Vulnerability due to Disaster: Strategies for Building Disaster Resilient Livelihood**, nd International Conference on Agricultural, Environment and Biological Sciences (ICAEBS'2013) Dec. 17-18, 2013 Pattaya (Thailand) ,pp: 95-101.

- Tanner, T.at all, (2015**) Livelihood resilience in the face of climate change**, Nature Climate Change 5,pp: 23–26. doi:10.1038/nclimate243.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

- UNCTAD(united nations conference on trade and development), (2015), **Economic Diversification, Non-Farm Activities and Rural Transformation**, The Least Developed Countries Report 2015 Transforming Rural Economies.

- Warren, Patrizio, (2002), **Livelihoods Diversification and Enterprise Development, food and agriculture organization of the united nations livelihood support Programme** (LSP) An inter-departmental programme for Improving support for enhancing livelihoods of the rural poor.

- West-European Working Group, (2003), **Policy Vision for Sustainable Rural** Economies in an Enlarged Europe, Akademie für Raumforschung und Landes planung.

- Wilson, Brenda, (2009**), Economic Diversification and Prospects for Sustainable Rural Livelihoods in a Dryland Agrarian Village: A Case Study in Bijapur District Karnataka, India**, A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies In Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Master of Natural Resources Management.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]